

a matematicii, prima cvadratură exactă a unei suprafețe parțial curbilini. Dar „rectificarea” circumferinței cercului și determinarea corespunzătoare a unei suprafețe echivalente cu cercul e considerată de autor însuși ca o aproximație provizorie; nu este vina lui că nu înțelege de ce cvadratura reușește la parabolă și eșuează la cerc; abia în 1882 va demonstra Lindemann caracterul transcendent al numărului π — și imposibilitatea rezolvării acestei probleme milenare, cvadratura cercului, pe care astăzi numai diletanții o mai încearcă. Nu consemnez nimic altceva decât o greșeală de tipar în traducere, la sfârșitul propoziției 5 (p. 170, r. 6 al textului grec), unde KA trebuie corectat în KT.

Ultimele pagini (197 — 203) cuprind o serie de note complementare, cu mult mai tehnice de data aceasta.

Aș încheia nu cu o apreciere a mea asupra celui de-al doilea volum editat de Charles Mugler, ci cu vorbele pe care în frumoasa lui carte, din păcate postumă, *Archimedes in Alexandrien*, Egmont Colerus îl face pe Eratostene să i le spună Siracuzanului: „du zwar alles berechnen kannst, niemand aber dich zu berechnen wagt”.

Traian Costa

M. PORCIUS CATO, *Das erste Buch der Origines*. Ausgabe und Erklärung der Fragmente von Wilt Aden Schröder. Meisenheim am Glan, Verlag Anton Hain, 1971, 1 f. + 216 [—218] p., litografiat. (Beiträge zur klassischen Philologie hgg. von Reinhold Merkelbach und Clemens Zintzen, Band 41).

Această teză de doctoral (Hamburg, 1970) pornește de la cuvintele lui Olof Gigon (1964; p. 5), „die Reste der Origines sind fast so arg vernachlässigt wie die Fragmente Varros”; Gigon vedea în cercetarea acestora „die wichtigste Aufgabe, die sich heute der lateinischen Philologie stellt”; dorința lui a început să fie realizată, întâi de Burkhard Cardauns (M. Terentius Varro, *Antiquitates rerum diuinarum*, Sammlung der Fragmente und Kommentar, Erlanger Habilitationsschrift, 1967), apoi de prezenta lucrare a lui Schröder care, inițial, nu se limita la cartea întâi.

Fără a minimaliza munca înaintașilor, autorul se vede obligat să accentueze faptul, aproape straniu, că pînă acum nu există încă un comentariu la *Originile* lui Cato, cum nu există nici la celelalte opere ale lui, în ciuda meritoriilor ediții ale lui H. Jordan (Leipzig, 1860; reproducere anastatică: Stuttgart, 1967) și H. Peter (*IIRF*, vol. I, Leipzig, 1870; ²1914; reproducere anastatică: Stuttgart, 1967; *IIRF*, Leipzig, 1883).

Concisul cuvînt înaintele (p. 5 — 8) ne arată dispoziția lucrării, care reia numerotarea fragmentelor din ediția lui Peter, adăugînd ca „F[ragment] 9e” și „F 13 b” cele două pasaje, neglijate de Peter, din *Origo gentis Romanae* (ed. Fr. Pichlmayr, Leipzig, 1911; reed. R. Gruendel, Leipzig, 1966; ed. G. Puccioni, Firenze, 1958). Gradul de precizie al tradiției e evidențiat, tot ca la Peter, printr-un asterisc la fragmentele transmise fără indicarea numărului cărții din *Origines* (F 4 — 6, 8 — 10, 13, 18 — 20) și prin două asteriscuri la fragmentele 11, 14 — 17, 23, a căror apartenență la *Origini* e dedusă de editori. Schröder relatează mai des decât alții păreriile predecesorilor; în aparatul critic, care, din cauza multitudinii surselor, utilizează aproape 120 de sigle (p. 20 — 26), după lecțiunea textului urmează, în mod foarte inteligent, variantele ordonate în măsura îndepărtării lor de „lectio recepta”. Cercetarea, încheiată în noiembrie 1969, a fost revăzută parțial în vara anului 1970, dar lucrările mai recente, ajungînd totuși pînă la sfârșitul lui 1970, au putut fi folosite numai în parte și mai ales în „Nachträge” (p. 199 — 201).

Bibliografia (p. 9 — 19) cuprinde, pe lîngă „literatura generală” și ediții, o „literatură secundară”, adică lucrări speciale despre Cato (35 de titluri, la care se adaugă numeroasele reeditări și foarte utilele indicații asupra recenziilor: astfel, la monografia lui Francesco Della Corte — cu două ediții — sînt menționate nu mai puțin de opt recenzii, precum și 20 de lucrări privind istoriografia romană (ultima, nr. 55, e în afara ordinii alfabeticе). Țin să subliniez prezența în bibliografie a unor învățați din Europa răsăriteană: Oktawiusz Jurewicz (Polonia), Egon Maróti (Ungaria), Wolfgang O. Schmitt și Gerhard Perl (R. D. Germană); în corpul lucrării lui Schröder sînt însă citate și alte cercetări din estul Europei: cf. de pildă p. 66, n. 9 (Anna Sadurska, Warszawa, 1964), p. 152 (L. Cser, Budapesta, 1962) etc.

Textul celor 30 de fragmente ocupă p. 29 — 46. Am arătat deja că Schröder atribuie lui Cato și fragmentul 9e (*Origo gentis Romanae*, 15, 5 sqq.; dar cf. p. 124: „An unse-

rem Fragment kann nur die Tatsache des Namenswechsels des Ascanius als catonisch gelten") și 13 b (*ibid.*, 12, 5 sqq.; cf. p. 145: „Wie weit der noch folgende [spațiat de mine] Bericht catonisches Gut enthält, ist schwer zu entscheiden"). Găsim însă și o mărturie nouă pentru un pasaj de multă vreme cunoscut: la F 1 (c) Seruius (ad *Aen.* 1, 95) „Cato in Originibus ait: «si ques sunt populi» et declinauit ques quium ut puppes puppium" (cf. p. 49: „in die bisherigen Fragmentsammlungen nicht aufgenommen"). Dimpotrivă, Schröder contestă (p. 131) apartenența în întregime la Cato a fragmentului 11 (Seruius ad *Aen.* 6, 760), deși ea e susținută de Fr. Cauer (1886 — 1887), J. Perret (1942) și V. Buchheit (1963); ultimele cuvinte ale lui Seruius, *postea Albani omnes reges Siluii dicti sunt ab huius nomine*, deși precedate de un citat din Titus Liuius suprimat deja de Peter, sînt și ele scoțite, pe nedrept, ale lui Cato de către O. Leuze (1909), F. Jacoby (1923) și Fr. Bömer (1957 — 1958; cf. Schröder, p. 135 — 136). La 21, 5, editorul renunță la conjectura lui A. Bormann (1858), *Antenna etiam*, aprobată de Jordan (1859) și primită în text de Peter; sursa (Priscian, *Inst. gramm.*, 6, 80) ne oferă în manuscrise *antemantia*: Schröder e de părerea lui M. Hertz (ed. Prisc. 2, 264; reproducere anastatică: Hildesheim, 1961) că avem o glosă a numelui *Antenna*, cum ar fi „ante a(mnem)", dar mie mi se pare cu mult mai probabilă alternativa unei glose *antea* în fața lui *uetior* (acest ultim cuvînt și lipsește dealfel din cod. Parisinus 7496 l). La 22, 5 (cf. p. 183; și 200 l), Schröder scrie: „propter id bellum coepit. C<l>oeluis praeter etc." (din Festus, p. 196, 14 Lindsay; reproducere anastatică: Hildesheim, 1965), cu punctuația care, după Jordan, s-ar datora lui Mommsen (urmat de Peter), dar pe care noul editor o găsește încă din edițiile lui A. Popma (1590; 1620) și S. Havercamp (1742). Un ultim lucru privind textul. În fr. 29, manuscrisele lui Nonius Marcellus (1, 94 Lindsay; reproducere anastatică: Hildesheim, 1964) au *ueteres prosapia*, ca în textul lui Schröder; conjectura lui Mercier (1614; reed. 1825) e *ueteres prosapias*, a lui Jordan *ueteris prosapiae* (mai greu explicabil din punct de vedere paleografic, dar sprijinit de Sall., *Iug.*, 85, 10, *hominem ueteris prosapiae*). Schröder subliniază (p. 197) că aceste conjecturi presupun legătura sintactică a celor două cuvinte, legătură care nu este, însă, „unbedingt notwendig", ... pentru ca apoi să propună și el *uetere prosapia* (cf. Suet., *Galba*, 2, 1, *nobilissimus magnaue et uetere prosapia*), scoțită „die einfachste Änderung, die einen Sinn ergibt"; n-aș crede că există modificări care nu întesc să dea un înțeles, dar în cazul de față mie mi se pare foarte limpede sensul textului transmis: *ueteres* e nominativ (ori acuzativ), *prosapia* ablativ; argumentul invocat în favoarea propunerii *uetere prosapia* de Schröder, anume că „*prosapia* häufig im qualitativen Genetiv oder Ablativ begegnet", poate fi aproape la fel de bine invocată și în favoarea sensului pe care l-am arătat eu mai sus (vezi Nonius: *prosapia est generis longitudo* l). Mă tem că Schröder e neclar în exprimare, dar sper că și el vede același înțeles, alfel nu mai avea nici un rost să scrie: „... halte ich es für richtiger, am überlieferten Text festzuhalten".

Interesul cel mare al lucrării stă însă în comentariu (p. 47 — 198) și îmi pare rău că tocmai acesta nu poate fi rezumat. Mă mulțumesc să-i arăt mai ales structura. Întîia parte (p. 47 — 56) e consacrată proemului (fragmente 1 — 3); relev combaterea opiniei lui E. Bernert care, interpretînd greșit fr. 2, scria în 1949 — 1950: „So sagt Cicero, dass Cato in seinem otium an die negotia dachte, d. h. auch in seiner Mussezeit nicht freikam von politischer Tätigkeit" (*otii ratio* se referă însă în mod cert la activitatea literară). Un spațiu mai mare (p. 57 — 89; fr. 4 — 15) acordă Schröder legendei întemeierii Romei, respingînd, printre altele, fanteziile lui Fr. Altheim care derivă milul „copiilor de lup" din lumea șamanistică. Urmează (pe marginea fr. 4 — 14; p. 90 — 147) legenda lui Enea; semnalez menționarea, la p. 106 (4), a explicației lui W. Fröhner, din 1860, prin *arborigines* („Baumgeborene") a numelui băștinașilor; dar dacă Bernardi li scoțetește identici cu 'Albenses', s-ar putea propune la fel de bine *Alborigines*; reproduc de la p. 111 interpretarea dată fragmentului 7: „Das Gebiet, das die Volser (vor der Eroberung durch die Römer) in Besitz hatten, gehörte (vorher den Etruskern und davor) zum grössten Teil den Aboriginern". Fragmentele 15 — 30 sînt comentate pe rînd la p. 147 — 198; rețin (la fr. 19; p. 176 — 178) problemele privind limba (pe baza lucrării lui E. Gabba, *Il latino come dialetto greco*, 1963) și alfabetul, apoi interpretarea fragmentului 20 (p. 179): „Dort kam fortwährend ziemlich viel dahergelaufenes Volk aus der (umliegenden) Feldmark (vgl. unten Liuius: ex finitimis populis) zusammen. Dadurch erstarkte ihr Staatswesen".

În afară de „Nachtträge", deja amintite, lucrarea mai cuprinde la sfîrșit trei indici: al textelor în care se găsesc fragmentele (p. 203), al pasajelor tratate în comentariu (p. 204 — 210); mergînd pînă la Tzelzes, inscripții etrusce și legende de monede) și un indice de nume, lucruri și cuvinte foarte amănunțit (p. 210 — 216), unde găsim în plus față de text și cîteva trimiteri la al XII-lea volum de suplimente din *Real-Encyclopädie*, apărut în 1970. Ultimul indice merită să fie în mod special prețuit de cititorii moderni cel puțin pentru cîteva fapte: *Capenatis* (nominativ singular), poziția lui Cato față de precedenții istoriografi,

conpluria (în loc de *conplura*), presupusa lucrare a lui Cato *Differentiae uerborum*, terminațiile *-ere* / *-erunt* la perfect, etimologii de nume proprii, *igitur* = *tum*, forma numelui *Numic(i)us*, genitivul *passum* *si soli* (= *solius*), imitarea lui Cato de către Salustiu și Tacit, a lui Xenofon de către Cato, sensurile cuvîntului (comun) *troia* ... Sînt surprinzător de puține, pentru o litografiere, erorile de mașină.

Cea mai limpede apreciere a cărții lui W. A. Schröder cred că poate fi numai urarea ca el să ne ofere cît mai neîntîrziat edițiile comentate ale celorlalte fragmente din *Origines* și, de ce nu? din toate operele indirect transmise. De la Jordan a trecut demult un veac — și chiar de la jumătatea de ediție a lui Alessandro Donati (nefiind seamă de „retipărirea” din 1947; Schröder face bine că îl ignorează) se va împlini în curînd jumătatea de secol. Alături de *Agricultura* lui A. Mazzarino (1962), alături de cele vreo zece monografii de după 1900, avem dreptul și la o publicare integrală, cu tot aparatul tradițional, a tuturor fragmentelor din atît de variata operă a celui dintîi dintre prozatorii latini.

Traian Costa

PLINE L'ANCIEN, *Histoire naturelle. Livre XXXVII. Texte établi, traduit et commenté* par E. De Saint-Denis. Paris, „Les Belles Lettres”, 1972, 196 [–202] p., din care p. 34 – 127 duble. (Collection des Universités de France).

E ultima din cărțile *Istoriei naturale*, dar abia al 23-lea volum al noului corpus, în care E. De Saint-Denis, profesor onorar la Facultatea de Litere din Dijon, a mai editat cărțile IX, X și XXXII (cea din urmă a fost recenzată în revista noastră de I. Fischer, vol. XIV, p. 303 – 305).

Cărțile XXXVI și XXXVII alcătuiesc un tratat de mineralogie, a cărui primă parte e consacrată pietrelor (*lapides*), iar a doua se ocupă de *gemmae cum succinis atque crystallinis murrinisque*, adică de pietre prețioase, obiecte prețioase de chihlimbar și cristal, de vase murine. Cartea a XXXVII-a e nu numai ultima, ci și încoronarea operii: *ut nihil instituto operi desit, gemmae supersunt et in artum coacta rerum naturae maiestas, multis nulla parte mirabilior* [...], *ut plerisque ad summam absolutamque naturae rerum contemplationem salis sit una aliqua gemma* (întiul paragraf).

Distincția între *lapides* și *gemmae* nu e totdeauna prea ușor de stabilit; Pliniu semnalează că unele pietre cu proprietăți rare *lapides esse, non gemmas* (paragr. 192), dar el însuși numește obsidianul cînd piatră (177), cînd gemă (200).

Gemma s-a chemat la început „mugurul” plantelor, al cărui nume, din cauza culorii, a fost folosit apoi și pentru pietrele prețioase; editorul menționează (p. 8, n.) greșeala lui Cicero, care credea că primar e sensul de „piatră scumpă”. Antichitatea nu putea clasifica gемеle decît după culori, după proprietățile exterioare; abia petrografia și cristalografia, născute în secolul al XVIII-lea, vor utiliza criteriul compoziției chimice și al formelor. Lipsa unui punct de vedere ferm îl duce și pe Pliniu la confuzii și contradicții: perlele (de origine animală; vezi cartea IX), chihlimbarul (fossilă vegetală; vezi chiar în cartea XXXVII, 46) și pasta sticloasă a vaselor murine nu sînt gеме propriu-zise. În par. 195 autorul mai vorbește despre gеме „nobile” și „plebeiene”, deși în par. 85 arătase că valoarea lor comercială nu e totdeauna aceeași: *singulorum enim libido pretia singulis facit praecipueque aemulatio*; dar și astăzi există „pietre prețioase” și „semiprețioase” !

Informațiile sînt abundente, luate (după index) din cinci autori romani (inclusiv *acta triumphorum*) și 35 străini; doi autori figurînd în index nu mai sînt citați în textul cărții, unde apar în schimb patru autori noi. În fața maldărelor de fișe greu de clasat, Pliniu, care „n'a jamais été un fort en architecture littéraire” (p. 9), nu știe ce plan să aleagă, pentru ca apoi să le adopte succesiv pe toate, cu toate că *finis nominum non sit* (195).

Prima parte (paragrafele 1 – 29) constă dintr-o foarte concisă introducere, urmată de istoricul pietrelor prețioase, de la Prometeu pînă la răspîndirea lor în lumea romană, în cel de-al treilea triumf al lui Pompei (29 septembrie, după calendarul antelulian, anul 61 i.e.n.); ni se înfățișează după aceea vasele murine, apoi cristalul, cu întreaga nebulie a modei lui. Partea a doua (par. 30 – 90) descrie cîteva „pietre” în ordinea descrescîndă a valorii: chihlimbarul, diamantul, perlele, smaraldele, berilul, opalul, urmate de sardonix și onix. Dar în paragrafele 91 – 138 ele sînt grupate pe culori (roșii, verzi, albastre, purpurii, albe), pentru ca de la 139 la 185 să fie folosită ordinea alfabetică (numai după prima literă); această ordine, „qui n'en